

Province of the
EASTERN CAPE
EDUCATION

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

KEREITE YA 12

LOETSE 2023

SESOTHO PUO YA LAPENG P1

MATSHWAO: 70

NAKO: Dihora tse 2

Font size 18

Pampiri ena e na le maqephe a 19.

DITAELO HO MOHLAHLOBUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO TSE THARO, e leng:

KAROLO YA A: Tekokutlwisiso (30)

KAROLO YA B: Kgutsufatso (10)

KAROLO YA C: Dibopeho tsa puo le ditlwaello
tsa tshebediso ya puo (30)

2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala KAROLO E NNGWE le E NNGWE leqepheng LE LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya KAROLO E NNGWE le E NNGWE.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
9. O eletswa ho sebedisa nako ya hao ka mokgwa ona:

KAROLO YA A: Metsoso e 50
KAROLO YA B: Metsoso e 30
KAROLO YA C: Metsoso e 40
10. Ngola ka mongolo o makgethe mme o balehang.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO

POTSO YA 1

Potsong ena o nehilwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tsohle tse hlahang tlasa tema ka nngwe.

TEMA YA A

Bala tema ena e latelang, o nto araba dipotso tse hlahellang tlasa yona.

DIKGATELLO TSEO BATJHA BA KAJENO BA TADIMANENG LE TSONA

- 1 Dilemo tsa botjha e ka ba nako ya pherekano, nako ya ho kena bonneteng kapa boholong, mme batjha ba hlaselwa ke maikutlo a matjha. Ba tadimana le dikgatello tsa letsatsi le letsatsi tse tswang ho matitjhere le dithaka tsa bona. Ba boela ba pepesehetse tshusumetsong e sa kgaotseng ya televishene, dibaesekopo, indasteri ya mmino le inthanete. Ke ka hona tlaleho ya Matjhaba a Kopaneng e hlalolang dilemo tsa botjha e le nako ya phetoho eo ka tlwaelo e tshwauwang ka kgatello ya kekelo le matshwenyeho. 5 10

- 2 Ka bomadimabe, ha ngata batjha ba bangata ba haellwa ke boiphihlelo haholo hoo ba ke keng ba sebetsana ka katleho le maemo ao ba kopanang le ona bophelong. Ba ka wela ha bonolo boitshwarong bo ka ba ntshang kotsi, mohlala, tlaleho ya Matjhaba a Kopaneng e re dipatlisiso di bontsha hore ha ngata tshebediso ya dithethefatsi e qala dilemong tsa botjha kapa ha motho a kena dilemong tsa ho ba motho e moholo. Ho ka bolelwa se tshwanang ka mefuta e meng ya boitshwaro bo sa lokelang bo kang pefo boitshwaro bo hlephileng le ho kena thobalanong. 15 20
- 3 Batswadi ba nkang hore dintho tse jwalo di etswa feela ke bafutsana kapa ke mefuta e itseng ya batho, hangata ba iphumana ba lahlehile ha bohloko. Mathata a hlahelang batjha kajeno a ya tswana bathong ba boemo le ha e le bofe, moruong, bophelong le morabeng ofe kapa ofe. Mongodi Scott Walter o re, "haeba o nahana hore ngwana wa setlokothebe, ke feela moshemane ya dilemo di 17 wa toropong eo mme wa hae a futsanehileng a phelang ka thuso ya mmuso, o siilwe ke nako, le bana ba tswang malapeng a hafang ka nkatanaba wela ha bobebe botlokothebeng. 25 30 35
- 4 Mehlang ya kajeno ho na le maemo le dikgatello tse amang batjha ka ho kgetheha historing. Mohlala, ba bang bana ba bona ha batswadi ba bona ba

hlalana. Ha ngata ka morao ho ketsahalo eo bana ba tlameha ho sebetsana le maikutlo a bohloko. Ka kakaretso hona ho a tshwana dinaheng ka bophara, bana bao malapa a bo bona a sa tswa qhalana ba thatafallwa ho sebetsa hantle dithutong tsa bona tsa sekolo le ho a kopaneng kapa a tsitsitseng, a motswadi a le mong kapa ya lenyalong. Ha ngata tlhalano ya batswedi e ama ngwana maikutlong le ho itshepa ha hae. 40 45

- 5 Palo e ntseng e eketseha ya basadi ba sebetsang le yona e fetotse boemo ba malapa. Diphuputsong ho ile ha hlokomelwa hore malapeng ao ho ona batswadi ka bobedi ba sebetsang, ho thata ho hlokomela bana ho feta malapeng ao ho ona motswadi a le mong a sa sebetseng. Ke nnete meputso ya batho ba babedi e ka etsa bana ba phele bophelo bo mabothobotho, empa ho na le bo thata ha bana ba kgutla sekolong ba fumana ho se na motho hae. Ha ngata batswadi ba fihla ba kgathetse, mme ba amehile ke mathata a mosebetsing. Batjha ba bangata ha ba fumane tlhokomelo ya batswadi e kaalo, ha ho na nako ya ho ba mmoho jwalo ka lelapa. 50 55 60

- 6 Diphuputso di re mekgwa ya kgodiso ya bana e nnileng ya hlaha dilemong tse mashome a mararo tse fetileng, e kgothalletsa keketseho ya bana ba ikgethang, ba thotseng, ba nang le bothata ba ho ithuta bo sa laoleheng. Ha ngata bana ba batswadi ba sebetsang ba na le nako e ngata eo ba e qetang ba sa bewa leihlo. Ho haella ha tlhokomelo e lekaneng ya batswadi ke ho mema kgathatso. Batjha ba etsa setswalle le bana bao batswadi ba bona ba sa ba tsebeng ba qetelle ba shebella seo batswadi ba sa se tsebeng. Diphuputso di hlahisa hore tseo batjha ba di shebellang le ho di mamela ho metjha ya phatlalatso, thelevishene hammoho le khomputara di na le tshusumetso monahanong wa bona. Ba qetang nako e ngata ba shebelletse ha ho kopanelwa diphate le ha ho etswa pefo divideong tsa mmino le dipaleng ho bonolo hore ba itshware ka tsela eo bophelong ba sebele. 65
- 70
- 75
- 7 Ho hlakile hore kgodisong ya bana peleng ho ne ho se lere le kgopo, empa batjha ba kajeno ba pepesehetse dikgatello le mathata ao meloko e fetileng e sa kang ya a tseba. Ha ho makatse hore e be batjha ba bangata ba etsa 80

dintho ka tsela e tshwenyang. Tshebediso ya inthanete e ka pepesetsa batjha ditshwantshong tse manyala le tse hlephisang boitshwaro. Batjha ba hloka tataiso, tsotello le lerato hore ba tle ba qobe ho wela diphephetsong le ditekong tseo ba tobaneng le tsona. Tsena tsohle di ka jalwa ke batswadi kapa bahlokomedi ba bana hammoho le mehlodi e fapaneng e tla sebediswa tlasa leihlole ntjhotjho. 85 90

[E lokiseditswe tlhahlobo ho tswa ho google]

- 1.1 Hlakisa se bolelwang ke mongodi ha a re batjha ba hlaselwa ke maikutlo a matjha? (1)
- 1.2 Ho ya ka tlaleho ya Matjhaba a Kopaneng, ke matshwao afe A MABEDI a totobatsang phetoho ho batjha? (2)
- 1.3 Ho hloka boiphihlelo ho ka ba le ditlamorao dife ho batjha? Bolela ntlha E LE NNGWE feela. (1)
- 1.4 Na ho ya ka diphu phutso o dumela hore batjha ba makgowa le bona ba hlahelwa ke mathata a tshwanang le a batjha ba batho ba batsho? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.5 Sekaseka ka tshetshefo maemo a bophelo a batjha ba moloko o fetileng le a batjha ba mehleng ya kajeno. (3)

- 1.6 Mongodi wa tema ee o totobatsa eng ha a re “le bana ba tswang malapeng a hafang ka nkatana” ba wela ha bonolo botlokotsebeng? (1)
- 1.7 Ho ya ka tema tlhokeho ya botsitso malapeng e ka ba le ditlamorao dife? Bolela dintlha tse PEDI. (2)
- 1.8 Diphuputso di hlahisa hore mekgwa ya bana e bileng le seabo ho kgothatseng keketseho ya bana ba nang le bothata ba ho ithuta le ho se laolehe e hlahelletse ka mora nako e kae? (1)
- 1.9 O nahana hore ho sebetsa ha batswadi ka bobedi mehleng ya kajeno ke leano le letle malapeng? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.10 Hlalosa ka moo metjha ya phatlalatso e ka bang le tshusumetso ka teng boitshwarong ba batjha, o itshetlehile ka tema. (2)
- 1.11 Kgetha Karabo e nepahetseng ho tsena tse latelang. Ngola feela tlhaku (A–D), e bapileng le karabo eo o e kgethang.
- Ha ho thwe “kgodisong ya batjha peleng, ho ne ho se lere le kgopo”, ho bolelwa hore ... (1)
- A bana ba ne ba hodiswa ka thata.
 B bana ba ne ba phela ka thupa.
 C bana ba ne ba phela ntle le bothata.
 D bana ba ne ba hodiswa ka bokgopo.
- 1.1.2 Ke bohato bofe boo batswadi ba ka bo nkang ho qoba tshebediso ya inthanete e qetellang e hlephisa boitshwaro ba bana ba bona? (2)

[20]

TEMA YA B

Boha tema ena e latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse latelang.

[Setshwantsho sena se qotsitse ho google]

- 1.13 Bolela se etsahalang setshwantshong sena. (1)
- 1.14 Matshwao a hlahellang ka hodima hlooho ya ngwana enwa a hlakisa eng? (1)
- 1.15 Ke sefe sesosa sa ketsahalo ena e hlahellang setshwantshong? (2)
- 1.16 Ho ya ka maemo a setlwaedi, na ketsahalo e hlahellang setshwantshong see e loketse maemo a bophelo bo botle? (2)
- 1.17 Maemo a setshwantshong a totobatsa mehla efe? Tshehetsa karabo ya hao. (2)

- 1.18 Ebe ditaba tsa TEMA YA B di ntshetsa pele jwang mohopolo o fuperweng ke TEMA YA A? (2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO

POTSO YA 2

Bala ditaba tsa tema ena e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka mantswe a hao, o ngola ka seratswana se momahaneng moo o totobatsang mehoplo E SUPILENG eo ho yona ho totobatswang matshwao a ngwana ya tshwanelwang ke ho hodiswa ke motswadi eo e seng wa madi.

ELA HLOKO:

O lebeletswe ho etsa tse latelang:

1. Kgutsufatso e be ya mantswe a sa feteng 90.
2. Mehopolo E SUPILENG eo e leng ya sehlooho.
3. Ngola ka mokgwa wa seratswana se momahaneng, ka mantswe a hao.
4. Bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso.

TEMA YA C

KE OFE NGWANA YA TSHWANELANG HO BA TLASA TLHOKOMELO?

Ke mang ya tshwanelang ho ba ngwana ya hodiswang ke motswadi eo e seng wa madi? Kgodiso ya ngwana ke ho kenya ngwana bakeng sa nakwana tlhokomelong le tshireletsong eo a e hlokanang. Ngwana a ka kenngwa tlhokomelong ha a lahluwe kapa e le kgutsana, mme a le ka tlase ho dilemo tse 18 hape a se na mokgwa ofe kapa ofe o bonahalang wa tshehetso. Tabataba ke hore kgutsanakgodu e tshwanelwa ho hlokomelwa e fumane lelapa le mofuthu.

Ho bontsha boitshwaro bo ke keng ba laolwa ke motswadi kapa mohlokamedi ke le leng la matshwao a ka etsang hore ngwana a be tlasa tlhokomelo. Ngwana ya kotsi a ka bea maphelo a ba lelapa kotsing mme o lokela ho ba tlasa tlhokomelo ya motho a ka kgonang maemo ao a leng ho ona. Ngwana ha a phela diterateng mme a kopa bakeng sa ho iphedisa o lokela ho wela ho bana ba hodiswang, etswe bana ba seng ka tlasa marulelo ba se nang tshepo ya se yang ka maleng ba hloka tshireletso. Makgoba a dithethefatsi a sa fumaneng tshehetso efe kapa efe ya ho tlihabollo le ona ke diphofu tse hlokanang tlhokomelo. Tshebediso ya dithethefatsi ke bothata bo hlokanang tharollo ya potlako baneng. Bo bong bothata ke ba tlikefetso ya bana e jeleng setsi mme ho tshwanela hore e be e le ngwana ya kileng a tshwarwa ka tsela e sa lokang kapa a sa sireletsehang a bile a hlekefetswa.

E nngwe ntlha e ka etsang hore ngwana a batlelwe mohlokamedi e motjha ke ha ho bonahala hore ho ka ba kotsi ha a kgutlisetswa tlhokomelong ya motswadi wa madi. Bana ba dulang le batswadi ba seng ba hodile ba hloka thuso ka ha batswadi ba se ba hloka matla. Ntle le moo hape ke ha ngwana a phela tlasa boemo bo sa jeseng ditheohelang bo kang ba ho se tsotellwe mmeleng le kelellong mme a kgellwa fatshe ke motswadi wa madi. Ngwana ya ikutlwang a nyenyefetse a bile a nyediseha a ke se tswelepele hantle bophelong mme o hloka tlhokomelo le yena. Ka morao ho dipatlisiso le ho lekola tsohle mohlanka ya okametseng lefapheng la Tshireletso o fana ka taelo ya lekgotla a dumele ho behwa ha ngwana matsohong a motswadi ya tla mo hodisa.

[E qotsitswe le ho hlophisetswa tlhahlobo ho tswa ho google]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO

POTSO YA 3: PAPATSO

TEMA YA D

TSITLALLELA MOFUTENG ONA WA SESEPA, O KE KE WA ITSHOLA

Itlhahanele o se ke wa ba kgwaba la methati, ka ho robala o fetoha. Sebedisa sesepa sa meno se tla fetola **pososelo ya hao e tswa botebong ba pelo.** Ka boitshepo bo susumeletswang ke meno a masweu jwalo ka phophi ya lebese.

[Setshwantsho se fumanehile ho *Drum* magazine]

[E qotsitse le ho hlophisetwa tlhahlobo ho tswa ho google]

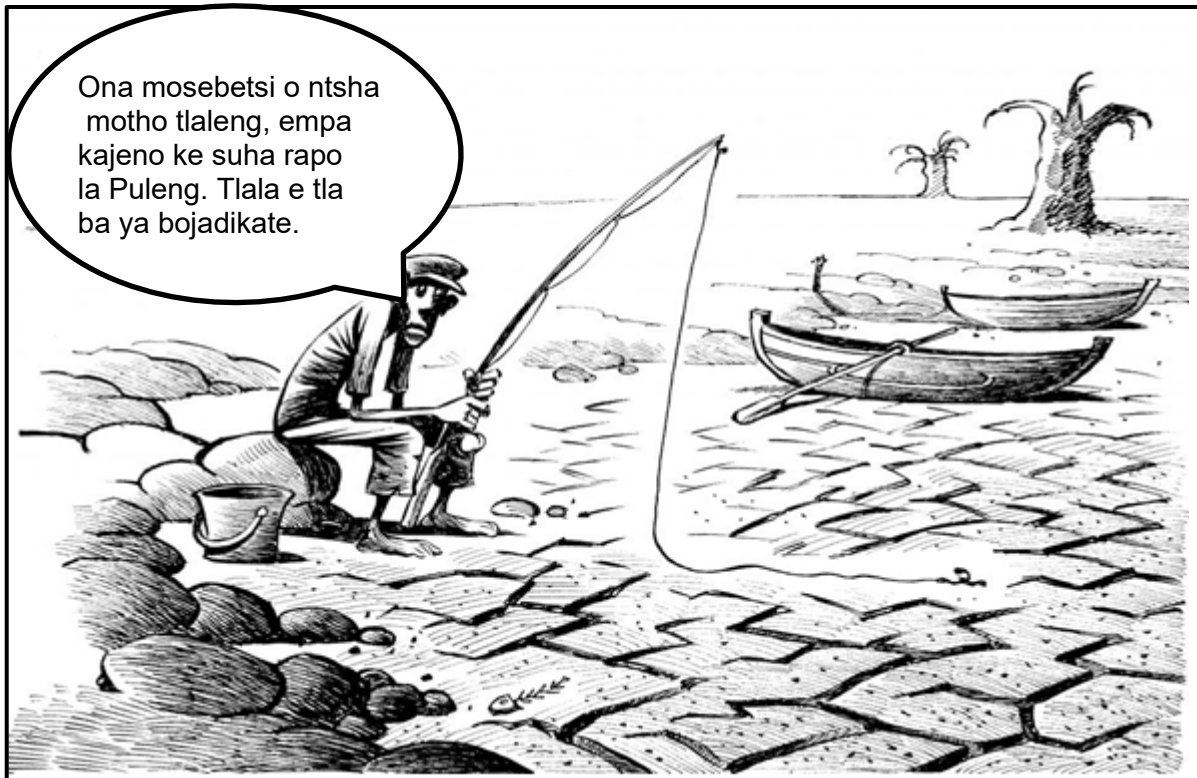
- 3.1 Ke sefe sehlaiswa se bapatswang temeng ee? (1)
- 3.2 Ke efe tshekamelo e totobatswang ke papatso ee? (1)
- 3.3 Setshwantsho sa motho ya nomorilweng 2 se hlahisa molaetsa ofe wa papatso? (2)
- 3.4 Hlalosa ka moo mantswe ana a amanang le setshwantsho sa motho ya nomorilweng 1 ka teng.
Pososelo ya hao e tswe botebong ba pelo. (2)
- 3.5 Ke sefe sepheo sa tshebediso ya mantswe ana papatsong ee?
O se ke wa ba kgwaba la methati yohle. (2)
- 3.6 Tshohla ka moo papiso ena e ka bang le kgahlamelo e ntle ka teng ho batho ba balang papatso ena.
Meno a masweu jwalo ka phophi ya lebese. (2)

[10]

POTSO YA 4: KHATHUNU

Bala le ho boha khathunu ena e latelang e be o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA E

[E lokiseditswe tlhahlobo ho tswa ho google]

- 4.1 Ke ofe mosebetsi oo motho a hlahellang khathuneng ena a phelang ka ona? (1)
- 4.2 Bolela qaka e bonahalang e aparetse sebaka sena le dihlodilweng tse hlahellang khathuneng ena. (1)
- 4.3 Ke dife ditlamorao tsa qaka ena e hlahellang khathunung ee? (1)
- 4.4 Kganyetsano e fumanehang puong ya motho enwa ya hlahellang temaneng e matlafatsa molaetsa wa tema jwang? (2)

- 4.5 Ha o lekola khathunu ee, ke sefe se totobatsang hore monna enwa o felletswe ke tshepo? Bolela dintlha TSE PEDI. (2)
- 4.6 Na tshebediso ya mantse aa, “ke suwa rapo la puleng”, e loketse maemo a ditaba? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 4.7 Fana ka lentswe le honyeditsweng puong ya motho enwa le sebedisitsweng ka sepheo sa ho toboketsa maemo a bophelo ao a kopanang le ona. (1)

[10]

POTSO YA 5: PROSA

Bala tema ena e be o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse botsitsweng hodima yona.

TEMA YA F

- 1 Tjhankaneng pelo e ne e balabala ka mehla. Ke ne ke ipeha pitso ka nako e telele; dipotso ke ipotsa letoto. Hantlente ha Kgohlopo a ne a hle a bolele hore yena ha a rate ho phela ka matswalo, o batla ho itjella mofufutso wa phatla ya hae, nna ke ile ka nahana jwang? Na ntate o kile a kenngwa teronkong ke mofufutso oo wa hae?
- 2 Na ho ne ho kile ha thwe o kotsi setjhabeng? Ekaba ntate le moo a robetseng o ntse a re ke ngwana mang? Na ka teronko ee o ntse a re yena ke leshala le tswetseng molora? Na ha a ntsharellwa kapa hona ho ntlhonamela? Ekaba mme, moradia Mosenene, yena o robetse jwang ka tshenyeho ee ya ka? Hoja nka be ke ile ka ya koletjheng Morija ho latela takatso le thato ya hae, e ke ba nka be ke ile ka fetoha letanta le tjee? Ana bana bohle ke ntseng ke bua ka bona ba se ba le ho o batang?

3 Na ba ntse ba sa hlohleletse Modimo ho ntihele senyama see? Ke tla hlatsuwa ke mang sesila sa teronko ha ke ikentse lefa le lekgoba la teronko hammoho le ntho tsohle tse sa tshwanelang? Sekolong sa Sontaha mosuwetsana o ne a re rute temana ya hlooho e reng “leshodu le ha le lapile ha le dumellwe ho kgorisa mpa ya lona, le tla lefa ka hlooho ya lona”. Mme ke mona. Ke ne ke tla re ke rua ka pele, ke rue ka tsatsi le le leng?

[E qotsitswe le ho tswa bukeng ya *Mpheng Toka ka*, S.N.A. Mphanya 2001: leq 88–89]

5.1 Bohlokwa ba phetapheto e botjwang ke mantswa a ntshofaditsweng polelong e latelang ke bofe?

Ke ne ke **ipea pitso ka nako e telele, dipotso ke ipotsa letoto.** (2)

5.2 Mehopolo ya mophetwa enwa ya temeng, e hlahellang seratswaneng sa 1 le 2 e qholotswa ke maikutlo afe? (1)

5.3 Tshebediso ya polelwana ena, “ho itjella mofufutso wa phatla”, e re bolela eng ka botho/semelo sa Kgohlopo? (2)

5.4 Qolla pebofatso e sebedisitsweng ke mongodi seratswaneng sa bobedi e totobatsang hore batswadi ba mophetwa ba ne ba se ba le masihloane. (1)

5.5 Ho ya ka kutlwisiso ya hao, mantswa ana “sekolo sa Sontaha” a hlakisa mofuta ofe wa tumelo ya mophetwa? (1)

5.6 Ke ofe mohopolo o jerweng ke mantswe ana,
“leshodu le lefa ka hlooho ya lona.” (2)

5.7 Kgetha karabo e nepahetseng ho tsena tse latelang
Ngola feela tlhaku (A–D)
e bapileng le karabo eo o e kgethang.

Ha hothwe “leshala le tswetseng molora” ho
bolelwa hore ...

- A bana ha ba ke ba tsotelle mekgwa e metle.
- B bana ha ba ke ba utlwe dikeletso tsa batswadi.
- C bana ha ba ke ba futse batswadi.
- D bana ha ba ke ba fumane se ratwang ke
batswadi.

(1)
[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70